

בירור כוונת רודף*

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. הכוונה הפלילית
- ג. המקור
- ד. אנשי יהודה ושמשון
- ה. הרודף אחר הערווה
- ו. קטן הרודף
- ז. התראת הרודף
- ח. הבא במחתרת

א. הקדמה

בקונטרס אשירה לה' בחיי, שנה ג'-ד', עסקנו בהגדרת דין רודף¹. באותו מאמר הסקנו על פי רבותינו הראשונים והאחרונים, כי יסודו של דין רודף "שמצילין אותן בנפשן" בנוי על הסבר המצרף שני אלמנטים - זה של ענישה וזה של הצלה. לפי גישתנו יהיה מותר להרוג רודף אם:

- א) הרודף עושה עוול הניתן לעונש מוות² בדרגתו הגבוהה ביותר, אשר עבורו הרודף אחראי מבחינה חוקית; וכן
- ב) הריגת הרודף תציל (והיא הדרך היחידה להציל) את הנרדף מנזק חמור שאינו ניתן לתיקון הנובע מהעוול הנ"ל.

מהותו של דין רודף היא ללא ספק הצלת הנרדף. על ידי זה שאנו הורגים את הרודף אנו מצילים את הנרדף. ברם, נקודה זו כשלעצמה אינה מספיקה, שהרי כלל הוא בידינו: "אין דוחין נפש מפני נפש"³, ד"מי יימר דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי"⁴. בכדי שנוכל להעדיף דמו של הנרדף על פני דמו של הרודף

* מתוך אור המזרח, כרך לב, חוברת ג-ד (קיד-קטו) (ניו יורק תשד"ם), 309.

1 יששכר דב פרימר, 'הגדרת דין רודף', אור המזרח, כרך לא, חוברת ג-ד (קי-קיא), 337-325 [עמ' 177-192 בספר זה].

2 במאמרנו, שם, עמ' 330, נפלה טעות סופרים והמילה "מוות" נשמטה.

3 אהלות, ז, ו.

4 פסחים, כה, ב; יומא, פב, ב; סנהדרין, עד, א.

אנו מוכרחים לקבוע שהתנהגותו של הרודף היא זו של עוול ועברה. עניין העוול והעברה מכריע את הכף לטובת הנרדף. באיזון האינטרסים בין הרודף הבלתי חוקי והנרדף החף מפשע, ההלכה מעדיפה ללא היסוס להגן על חיי האחרון. שני הגורמים - גם ההצלה וגם העוול - אלמנטים חיוניים. בהעדר אחד מיסודות אלה אין דין רודף⁵. ברגע שאנו מכירים כי העוול והעברה הם גורמים חשובים בדינו של רודף, יש מקום לחקור אחר המצב הנפשי הדרוש ללוות את מעשה הרדיפה. שכל עוד שהדין שמצילין את הנרדף בנפשו של הרודף מבוסס על הצלת הנרדף גרידא, מציאות הסכנה לנרדף - ללא כל תוספת - היא זו אשר מפעילה את ההלכה "שמצילין אותן בנפשן"⁶. אולם, אם עוול ועברה הן גם כן הכרחיים, אזי יש לשאול אם לא דרושה בנוסף למעשה הרדיפה אף איזו שהיא רמה של כוונה פלילית. וכמובן, דרגת הכוונה היא זו אשר קובעת את מידת חומרת העוול ועברה.

נראה לכאורה כי כשמדובר על הרודף אחר הזכר ואחר הנערה המאורסה⁷ המצב הנפשי החייב ללוות את מעשה הרדיפה הוא זה של כוונה מיוחדת לביצוע העברה עצמה, "לפי שאין קישוי אלא לדעת"^{*7}. ואולם, בבואנו לדין הרודף אחר חברו להרגו הדבר צריך עיון. שהרי בשפיכות דמים המציאות וההלכה מכירות בדרגות שונות של כוונה שיכולות ללוות מעשה המביא לידי מותו של אדם⁸. השאלה העומדת בפנינו היא, אפוא: מהי הכוונה הפלילית המינימלית הדרושה מהרודף אחר חברו להרגו בכדי שיחול עליו הדין "שמצילין אותן בנפשן"? או במילים אחרות: מהי מידת חומרת העוול ועברה הדרושה מצד הרודף בכדי להכריע את הכף לטובת הנרדף שנאמר כי דמו של הנרדף אכן סומק טפי מדמו של הרודף?

5 מלבד כל ההוכחות שהבאנו במאמרנו הנ"ל מגדולי הראשונים והאחרונים, נראה לנו כי היא אף דעתו של המנחת חינוך, מצווה רצו, הכותב: "...מ"מ ברודף דניתן להצילו מפני פיקוח נפש חזינן דהתירה התורה שפיכות דמים מפני פיקוח נפש היכא דהוי פושע כגון רודף". וראה בשו"ת לב אריה, ח"ב, לב, ענף א, פ"ג, שלא הרגיש בזה. ועיין עוד: תשובת הגאונים בתראי, מה; הרב חיים יצחק קארב, 'בענין פקו"נ ורודף, והיכא שגזרו עכו"ם לעבור על המצוות', הפרדס, שנה יח, חוברת יא (שבט תש"ה), סי' סו, 23-25.

6 ואמנם, כן כותב הרב ידידיה פרנקל בספרו החדש דרך ישרה, מח, בעמ' קצב, וז"ל: "שרודף אינו נידון עפ"י כוונתו אלא עפ"י המציאות". עיי"ש.

7 ראה: סנהדרין, ח, ז.

*7 יבמות, נג, ב.

8 למשל: שו"ג ומזיד.

ב. הכוונה הפלילית

הגמרא במסכת סנהדרין⁹ לומדת דינו של רודף מפרשת "הנערה המאורסה", דכתיב:

ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המארשה והחזיק בה האיש ושכב עמה, ומת האיש אשר שכב עמה לבדו. ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חטא מות, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה. כי בשדה מצאה, צעקה הנערה המארשה ואין מושיע לה.¹⁰

מהמילים האחרונות של פרשה זו מדייק התלמוד, על סמך ברייתא המיוחסת לבית מדרשו של רבי ישמעאל¹¹, כי מותר להרוג את הרודף אחרי נערה מאורסה: "תנא דבי רבי ישמעאל: ואין מושיע לה - הא יש מושיע לה בכל דבר שיכול להושיע".
זאת ועוד: מזה שהתורה מדמה את האונס של נערה מאורסה למעשה רציחה, הבינה הגמרא, על פי ברייתא המיוחסת לבית מדרשו של רבי¹², כי אף הרודף אחר חברו להרגו ניתן להצילו בנפשו:

דבי רבי תנא: הקישא הוא, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש וכי מה למדנו מרוצח? מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד. מקיש רוצח לנערה המאורסה, מה נערה המאורסה ניתן להצילה בנפשו אף רוצח ניתן להצילו בנפשו.

הרי גם דינו של הרודף אחר הנערה המאורסה וגם דינו של הרודף אחר חברו להרגו נלמדו מפרשת הנערה המאורסה שהבאנו לעיל. ובשניהם ההלכה זהה: "שמצילין אותן בנפשן".

מפשוטו של מקרא נראה ברור כי מדובר על רודף הרודף בכוונה. ולא רק בכוונה סתמית, אלא בכוונה מיוחדת לעשות את מעשה העברה. וכן הבין רש"י הכותב: "כי כאשר יקום וגו' - לפי פשוטו זהו משמעו כי אנוסה היא ובחזקה עמד עליה כאדם

9 עג, א.

10 דברים, כב, כה-כז.

11 בתלמוד בבלי ברייתות אלו מובאות בשם "תנא דבי רבי ישמעאל", ואילו בירושלמי הן מובאות בלשון "תני רבי ישמעאל". על טיבן וטיבען של ברייתות אלו, וכן של הקובצים האחרים על שם תנאים, ראה: חנוך אלבעק, מחקרים בברייתא ותוספתא ויחסן לתלמוד (מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ד), 43-48; חנוך אלבק, מבוא לתלמודים (דביר, תל אביב, תשכ"ט), 39-43.

12 על טיבן וטיבען של ברייתות אלו ראה: חנוך אלבק, 'נוסחאות במשנה של האמוראים', מאמרים לזכרון צבי פרץ חיות (וינה, תרצ"ג), א-כח. ועיין עוד: אלבק, שם, בעמ' 62-63, הערה 2.

העומד על חברו להרגו¹³. היוצא לנו מזה, אפוא, כי הכוונה הדרושה מרודף בכדי שנתיר את דמו היא כוונה מיוחדת לביצוע העברה. ברם, לכאורה לא כן סברו חכמינו ז"ל, דאיתא בגמרא:

ההוא גברא דאקדים ואסיק חמרא¹⁴ למברא קמי דסליקו אינשי במברא¹⁵. בעי לאטבועי. אתא ההוא גברא, מלח ליה לחמרא דההוא גברא, ושדייה לנהרא וטבע. אתא לקמיה דרבה¹⁶, פטריה. אמר ליה אביי: והא מציל עצמו בממון חבריו הוא¹⁷. אמר ליה: האי¹⁸ מעיקרא רודף הוה, רבה לטעמיה, דאמר רבה:... ונרדף ששיבר את הכלים של רודף פטור שלא יהא ממונו חביב עליו מגופו¹⁹.²⁰

בנידון זה בוודאי לא הייתה לבעל החמור כל כוונה להטביע את המעבורת ולסכן את חיי הנוסעים. אדרבא, הלא גם חמורו היה על אותה סירה וברור שהוא לא רצה שחמורו יטבע. וכן הסיק המהר"ק אשר כותב:

ואע"ג דזה אינו מתכוין לרדוף ולהזיק כי אם להנאת עצמו מתכוין, מ"מ דבר פשוט הוא דמשום כן לא יבצר מלהקרא רודף, מידי דהוי אההיא דפ' הגזול בתרא נדף קי"ז: ההוא גברא דמקמיה דסלק אינשי למברא... וכו' עד ההיא רודף הוה. אלמא דהוי רודף אפילו שלהנאת עצמו היה מתכוין, דהיינו להעלות חמורו אל הנמל.²¹

- 13 דברים, כב, כו.
- 14 על פירוש המילה "חמרא" כאן ראה בהקדמה לאוצר הגאונים, בבא קמא, אות ב, בעמ' ח.
- 15 ראה שם, ובמיוחד בהערה, וכן בשינויי הנוסחאות המובאים בחלק הפירושים, סי' שיז, בעמ' 166, והשווה גירסת כתב יד מינכן המובאת שם עם זו המצוטטת בדקדוקי סופרים, בבא קמא, קי"ז, ב (וכתוב שם קי"ז, א. וט"ס היא). ועיין בהערת הרב ר"ג רבינוביץ', בדקדוקי סופרים, שם, אות צ.
- 16 ויש גורסים "רבא". ועיין בדקדוקי סופרים, שם.
- 17 ראה: בבא קמא, ס, ב. כלומר, שחייב לשלם.
- 18 דהיינו בעל החמור. כך פירשו, על אתר, רש"י, הראב"ד (בפירושו על בבא קמא. וכן מובא בשטמ"ק), רבנו יהונתן הכהן מלוניל, המאירי, הנימוקי יוסף והמרדכי. וכן פירש רבי מאיר הכהן בתשובות מיימוניות לספר נזיקין, סי' כ; והרמ"א, בתשובותיו סי' צה. אולם הרמב"ם, חובל ומזיק, ח, טו, ובעקבותיו הש"ע, ח"מ, שפ, ד, פירשו שהמשא הוא הרודף. וכבר הארכנו בהסבר שיטת הרמב"ם והר"י קארו במאמרנו, לעיל הערה 1, בעמ' 337, עיי"ש.
- 19 פירוש: שהרי נרדף זה רשאי להרוג את רודפו וכל שכן להפסיד ממונו. ראה: רש"י, הר"י הכהן מלוניל והר"ן, על אתר, ותוספות, סנהדרין, עד, א, ד"ה "קסבר". וצ"ע שרש"י והר"ן בד"ה "ושיבר את הכלים" מציינים כמקורו של דין רודף למשנה, סנהדרין, ח, ז; ואילו בד"ה "(חביב) מגופו" מציינים לדיון הגמרא בסנהדרין, דף עב, א בקשר לבא במחירת. וכן צ"ע למה בכלל מביאים ראיה לכאן מהבא במחירת, שהרי בפנינו רודף אמת.
- 20 בבא קמא, קי"ז, ב.
- 21 שר"ת המהר"ק, שורש קצא. וכן ראה: ביאור הגר"א, ח"מ, קנו, ז, אות מז; שפח, יב, אות עז; תכה, א, אות יא. בתשובת הגאונים בתראי, מה, מקשה הרב המחבר על דברים אלו של המהר"ק משר"ת

אולם, טעות תהיה להסיק מכאן שאין כל צורך בכוונה כלל וכלל. מסתבר להניח כי בעל החמור, בשעה שהעלה את חמורו על המעבורת, ראה כי היא מלאה אנשים. ואם כן, מודע היה לעובדה כי מעשיו מסכנים את חיי הנוסעים - על אף שבוודאי לא רצה במותם ובמות חמורו. וכן הבין רבנו יהונתן הכהן מלוניל: "...ומשני ליה רבא האי רודף הוא וכו' כלומר בעל החמור שהכניס חמורו במעבורת שהיה יודע שעסקיו רעים רודף הוא חשיב באפיה כולי עלמא"²². הרי אף על פי שאין צורך בכוונה מיוחדת לרציחה, יש לפחות צורך במעשה מכוון אשר עושהו מודע לכך שעל ידו מסכן הוא את חיי הזולת. לדעת הראב"ד שאלה זו, אם רודף דורש דווקא כוונה מיוחדת לרציחה או אף דרגת כוונה פחותה יותר מספקת, היא אשר עומדת מאחורי הויכוח בין אביי ורבה ז"ל:

ובעל החמור לא היתה כונתו להזיק לדעת אביי, שאם היו נטבעים גם חמורו היה נטבע עמהם... ועל כן היה אביי מקשה לרבא האי מציל עצמו בממון חבירו הוא. ונהי דיש לו להציל עצמו אבל הוא משלם. ושני ליה רבא דלאו שוגג אלא מויד הוא, דחוא דטעין טובא, ומעיקרא רודף הוה, שלא חשש לאבוד נפשות שהיו בה.²³

המהר"ק שורש קכה, האומרים: "ולא שייך יחייבו מדין מסור כיוון שלא נתכוין". ועיין שם שתירץ מה שתירץ מתוך "ההכרח לומר". אולם נלע"ד שאין כאן כל סתירה או הכרח. שהמעין בשו"ת המהר"ק שורש קכה יראה שהוא דן באחד לאחר מעשה המסירה. ואף על פי שהפוסקים לומדים מסירה מדין רודף, היינו לפני מעשה המסירה. ברם, כיוון שנעשה המעשה אין עוד דין רודף עליו, ראה: שו"ת מהר"ם מרוטנברג, דפוס פראג, תפה (מהדורת בלאך); מרדכי, בבא קמא, רמז' קצה; מגיד משנה, חובל ומזיק, ח, יא; שו"ת הריב"ש, רלח. וע"ע: שו"ע, חו"מ, שפח, יא. אלא כוונת המהר"ק באותה תשובה היא שמא ניתן לחייב את המוסר מדין גרמי כיוון שא"א לחייבו משום גרמא, עיי"ש בדבריו. ואמנם מסור חייב על הממון שמסר מדינא דגרמי, עיין בספר משפטי שבועות לרבנו האי גאון, שער כ (המובא גם באוצר הגאונים, בבא קמא, חלק התשובות, שכג, בעמ' 113). ועיין עוד באנציקלופדיה תלמודית, כרך ו, ערך "גרמא בניזיקין; גרמ", אות ד, בעמ' תעב, לרשימת הראשונים שגם סוברים כך. ולכן, אומר המהר"ק, מכיוון שלא התכוון המוסר בנידונו להזיק, אזי אין לחייבו מכוח גרמי. וכן פסק הראב"ה, מובא במרדכי, בבא קמא, רמז קצג, ובתשובות מיימוניות לספר נזיקין, סי' כא, ז"ל: "דלא מצינו בתלמוד מסור אלא המתכוון להזיק חבירו...". וכן סובר רבנו אפרים בפירושו על הר"ף, בבא קמא, פ"י, סי' רכב; והמהר"ם לובלין בשו"ת, כו. וע"ע בביאור הגר"א, חו"מ, שפח, ה, אות לד. ואולם יש חולקים כפי שמובא בטור ושו"ע, חו"מ, שפח, ה. ואולי במקרה של המהר"ק היה המוסר קרוב לאונס, שאז יש עוד פוסקים נוספים הסוברים שפטור, עיין: אנציקלופדיה תלמודית, שם, אות יא, בעמ' תצה-תצו; שו"ת אחיעזר, אה"ע, יח.

פירוש רבנו יהונתן הכהן מלוניל, בבא קמא, קיז, ב. מובא גם בשיטה מקובצת בבא קמא, קיז, ב. 22

חידושי הראב"ד בבא קמא, קיז, ב. מובא גם בשיטה מקובצת, שם. 23

אביי סבר שרק כוונה מיוחדת לרציחה היא אשר מכריעה את הכף לטובת הנרדף ומתירה הצלתו אף על ידי הריגת הרודף - וכל שכן ע"י איבוד ממון הרודף. אולם, המסכן את חיי הזולת ללא כוונה ברמה גבוהה, לא חל עליו דין רודף.

רבה מודה לאביי כי המסכן את חיי חברו בשוגג אינו נחשב לרודף. למרות העברה שבדבר²⁴ אין רדיפה בשוגג - וכל שכן באונס²⁵ - מספקת בכדי להתיר את דמו של "הרודף". אולם, בניגוד לדעתו של אביי, רבה סבור כי מי שמודע לכך שמעשיו מסכנים את חיי הזולת ולא חושש הוא לאיבוד הנפשות, על אף שהוא גם אינו רוצה במוות דינו כרודף. לצרכי חלותן של הלכות רודף, אדם כזה כרודף מזיד הוא. ממהלך הסוגיה מוכח כי ההלכה כדעת רבה, וכן פסקו כל הפוסקים פה אחד²⁶.

מסוגיא זו, אפוא, שמע מינה תלת:

א. רודף אינו צריך דווקא כוונה מיוחדת לביצוע העברה, כלומר ההריגה, בכדי שנתיר את דמו וכ"ש ממונו.

ב. הרודף בשוגג - וכ"ש באונס - אין מצילים אותו בנפשו²⁷.

ג. אדם נכלל במסגרת הגדרת רודף בשעה שהוא עושה פעולה רצונית המתלווה אליה פיזיות, דהיינו שהוא מודע לכך שמעשיו מסכנים את חיי הזולת ולא חושש הוא לאיבוד הנפשות שעלול לנבוע. וזאת על אף שאין הוא רוצה או מתכוון דווקא במוות, כאמור במסקנה א דלעיל.

הגדרה זו לכוונת רדיפה מוצאת את ביטויה אף בדברי הרמב"ם הכותב:

שכל החושב להכות את חברו הכייה הממיתה אותו מצילין את הנרדף בכפו של רודף.

ואם אינן יכולין מצילין אותו אף בנפשו.²⁸

24 שאף העובר בשוגג איסור מן התורה נחשב לחוטא. ראה: פירוש המשניות לרמב"ם, אבות, ד, ד; מורה נבוכים, ח"ג, מ; רבנו יונה, אבות, ד, ד. ועיין עוד: ספר החסידים, תרעת. אולם, הרמב"ן, ויקרא, א, ד, כתב שבחייבי מלקות ובחייבי מיתה בידי שמים "בשוגג אין עליהם נשיאות חטא ואין צריכין ריצוי כלל", עיי"ש.

25 ראה: תשובות מיימוניות, ספר נזיקין, סי' כ; מרדכי, בבא קמא, רמז קצג. וכבר הרחבנו את הדבור על זה במאמרנו, לעיל הערה 1, בעמ' 333.

26 ראה למשל: שו"ע ח"מ, שפ, ד, ובהגה.

27 הרב לוי יצחק הלפרין בספרו מעשה וגרמא בהלכה (מכון המדעי טכנולוגי לבעיות הלכה, ירושלים, תשל"ז), 47-48, מסיק מסקנה דומה מדברי התוספות, הראב"ד והרשב"א על בבא קמא, מג, ב. ברם, הוא עושה כן דרך פילפולא כיוון שאין הדברים מפורשים בראשונים שם. ופלא שנשמט מעיניו סוגייתו והראשונים על אתר.

28 רוצח ושמירת נפש, א, ח. וכן הוא בסמ"ג, עשין עז, ולאווין קסד.

מלשונו של הרמב"ם "שכל החושב" מוכח שהוא דורש כוונה. אולם, אין הרמב"ם דורש כוונה להמית את חברו אלא דווקא למעשה הכאה אשר יודע המכה שבכווחו להמית²⁹. כיוון שהמכה מבצע פעולה רצונית המתלווה אליה פזיזות, דהיינו המודעות לסכנה הכרוכה בדבר, רודף הוא וניתן להצילו בנפשו³⁰.

מן הראוי להדגיש כי אין אף צורך שהרודף יתכוון וירצה את הסכנה (וכ"ש המוות). מספיק שהוא מודע לכך כי מעשיו מסכנים את חיי הזולת, ובלשונו של הרב ישראל ליפשיץ: "אע"ג שלא התכוון לרדוף, על כל פנים הן עצמן גרמו ברצונם הפסיק רישא להסכנה, לפיכך דיינינן להו שפיר כרודף במתכוון"³¹. מסקנה זאת עולה אף מפסקו של הרמ"א המבוסס על נימוקי מהר"ר מנחם מירזבורק^{31*} כי "מי שמסכן רבים כגון שעוסק בזיופים במקום שהמלכויות מקפידות דינו כרודף ומותר למסרו למלכות"³². ברור הוא כי אין המזייף מתכוון לסכן את הרבים, אלא להנאת עצמו הוא מתכוון³³. למרות זאת, רודף הוא כיוון שמודע הוא לכך שמעשיו עלולים לגרום למותם של יהודים אחרים^{34 35}. זאת ועוד. מלשונו של הראב"ד שציטטנו לעיל³⁶; דכתב: "...שלא חשש לאבוד נפשות שהיו בה", היה מקום לטעון כי חייבים אנו לחלק³⁷ בין זה הנוטל סיכון בלתי

29 ועיין בחזון יחזקאל, סנהדרין, יא, ה, ד"ה "הרודף". ובתשובת הגאונים בתראי, מה, כתב: "היכא דאין כוונתו להזיק ולרדוף אך לעשות דבר ע"פ טבע העולם רק שעל ידי זה יהיה רדיפה לא מיקרי רודף שניתן להצילו בנפשו". וע"ע בתפארת ישראל, אהלות, ז, ו, בועז, אות י.

30 אולם השווה את דברי הרמב"ם בספר המצוות, לא תעשה, רצג (מהדורת קאפח, שג) המשתמע מדבריו כי דרושה כוונה מיוחדת לביצוע עברת ההריגה עצמה, וצ"ע, ואפשר דכיוון שבספר המצוות שם דן הרמב"ם בקיצור על הרודף בכלל, והרודף אחר העריות מעצם טבעו דורש כוונה מיוחדת (כפי שאמרנו בטקסט לעיל ע"י הערה 7), אזי לא טרח הרמב"ם לחלק בין אותה כוונה הדרושה לרודף אחר העריות לבין אותה הכוונה הדרושה לרודף אחר חברו להרגו. ועיין להלן פרק ה.

31 תפארת ישראל, לעיל הערה 29. ועיין בגליוני הש"ס, בבא קמא, כז, א, שחוקר אם פסיק רישא חשוב כוונה רק לגבי שבת או אף בשאר דינים.

*31 עמ' קמח, א.

32 חו"מ, תכה, א. ועיין עוד: שם, שפח, יב.

33 ראה: תפארת ישראל, לעיל הערה 29; ביאור הגר"א, חו"מ, שם, אות יא.

34 ראה: תפארת ישראל, שם. ואמנם מסיים המהר"ם מירזבורק, לעיל *31 (מובא אף בדרכי משה, חו"מ, תכה, ב, ס"ק ב (השמטות הצנוזו); ובסמ"ע, חו"מ, תכה, ס"ק ז): "ונראה דהכל לפי שעה וצורך הדבר, כי יש מלכויות שאינן מקפידים כל כך, ואם אין סכנה בדבר לא מקרי רודף, ואין בזה אלא כפי ראות הדיינים".

35 ועיין עוד: רמ"א, חו"מ, קנ"ו, ז; ט"ז, יר"ד, קנז, ח. הרב ידידיה פרנקל, לעיל הערה 6, סובר שבמקרים כאלו שאין הסיכון כה גבוה, אין חיוב להרוג את הרודף כי אם רשות גרידא.

36 בטקסט על יד הערה 23 לעיל.

37 בדומה לפסיק רישא דלא איכפת ליה ופסיק רישא דלא ניחא ליה.

מוצדק ביודעין, מתוך אדישות ואי-איכפתיות, דהוי רודף לדעת הראב"ד; לבין זה שעשה כן בקוותו שתוצאה אסורה לא תנבע ממעשהו, שאינו רודף³⁸. אולם, נראה לנו כי להבחנה זו אין לה יסוד. הלא בתקדימו של רבה בוודאי לא רצה בעל המשא שהאנשים יטבעו, שאילו הם יטבעו אף משאו שהיה על המעבורת גם הוא יטבע. בכל זאת, פסק רבה שבעל המשא רודף הוא. אלא ברור שלא הצד האמוציונלי-רגשי הוא אשר קובע את המעמד של "רודף" כי אם האלמנט הקוגניטיבי-שכלי, קרי המודעות.

ראיה לכך שאין להתחשב בצד האמוציונלי-רגשי של המסכן עולה מהוראה חשובה של המהר"ח אור זרוע. הוא פסק שאפילו מי שלא התכוון לרעה אלא לדבר מצווה - כגון זה שמל גרים במקום שאסרוהו השלטונות - ומתוך כך באו הקהל לידי עלילה, דינו כרודף³⁹. בוודאי ובוודאי מוהל המתכוון לדבר מצווה אינו מקווה שממעשיו תבוא סכנה לקהל. מצד שני, כן הייתה למוהל מודעות לסכנה. דווקא אלמנט קוגניטיבי-שכלי זה הוא אשר שימש כיסודו של הכרעת המהר"ח אור זרוע.

נסיים חלק זה ממאמרנו עם יישום מעניין של הכללים הנ"ל על ידי אחד מגדולי הפוסקים של ימינו, הרב יצחק יעקב וייס. לדעת הגר"י וייס, מי שנוהג את מכוניתו בצורה מופרזת "כגון באינו עוצר הרכב בשעה שמסומן עבורו, שיוכלו הולכי רגל לעבור הכביש, וכן ברכב הבא מכיוון אחר לנסוע, או שעוקף רכב אחר בצורה המסכנת, - או שנוהג רכב מבלי שעבר את הבחינה שיודע לנהוג ברכב ולשלוט עליו בעת הצורך - דכל אלו בכלל רודף המסכן עצמו ואחרים", שהרי הנהג מודע לכך שמעשיו עלולים לגרום למותם של בני אדם "ואף אם אין כוונתו לסכן הוי בכלל רודף". כמו כן מורה הרב וייס שאם הנהג נוסע באופן היוצא מכלל השיעור הניתן, ואחרי התראה ואזהרה הוא ממשיך כרצונו, יש לו בזה דין רודף ומותר למוסרו לשלטונות⁴⁰.

נראה לנו כי יש בפנינו בתשובתו של הגר"י וייס שימוש קונקרטי יפה, בקונטקסט מודרני יום-יומי, של הכללים שניתחנו לעיל.

38 ועיין עוד בספר החסידים, תש: "אבל אם אחד רשע ביניהם, שמשים כולם בסכנה, שמתקוטט עם הגויים, ואומרים לו: אל תתקוטט, למה אתה משים כולנו בסכנה? ואינו חושש, והרג את הגוי, נותנים אותו כדי שלא יהרגו, שהרי הוא שם את עצמו ואת כולם בסכנה" (ההדגשה הוספנו). על דברי ספר החסידים הללו ראה: מגדל עוז (ליעב"ץ), אבן בוחן, פנה א, אות עה.

39 שר"ת מהר"ח אור זרוע, קמז, מובא אף בכנסת הגדולה, חו"מ, תכה, הגהות הטור, אות טז. וכן פסק הבית הלל, יו"ד, ריש רסז, מובא גם בבאר היטב, יו"ד, קנז, י. ועיין במנחת אליעזר, מו. ומסיים הר"ח אור זרוע: "והמעשה כתוב באור זרוע", אולם לא אתרתי את מקומו.

40 שר"ת מנחת יצחק, ח"ח, קמח.

ג. המקור

עולה מהפרק הקודם כי לדעת רבותינו אין אנו דורשים שתהיה לרודף כוונה ספציפית לרציחה עצמה; די לו במודעות כי הוא מסכן חיי אחרים. אולם, חובה עלינו למצוא את המקור לחידוש הזה. שהרי כפי שראינו לעיל⁴¹, מפשטות המקרא בפרשת הנערה המאורסה נראה כי אמנם יש דרישה לא רק לפזיזות אלא דווקא לכוונה המיוחדת של ביצוע העברה עצמה.

נדמה לנו כי הרמב"ם הוא זה אשר נותן לנו את המפתח לסוגיה בכתבו:

...ואם אינן יכולין לכונן ולא להצילו אלא אם כן הרגוהו לרודף הרי אלו הורגין אותו ואע"פ שעדיין לא הרג, שנאמר "וקצתה את כפה לא תחוס עינך". אחד מבושיו, ואחד כל דבר שיש בו סכנת נפשות, אחד האיש שאחו את האשה, ענין הכתוב שכל החושב להכות חברו הכייה הממיתה אותו מצילין את הנרדף בכפו של רודף, ואם אינן יכולין מצילין אותו אף בנפשו, שני "לא תחוס עינך" הרי זו מצות לא תעשה שלא לחוס על נפש הרודף.⁴²

הרמב"ם כאן במשנה תורה מזניח את דרשת הגמרא מנערה המאורסה כמקורו של דין רודף, ובמקומו נוקט בפסוק אחר דכתיב:

כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו ושלחה ידה והחזיקה במבשיו. וקצתה את כפה לא תחוס עינך.⁴³

לאמיתן של דבר, דברי הרמב"ם בנויים על הספרי הדורש מפסוקים אלו כדלהלן:

במבושיו: אין לי אלא מבושיו, מנין לרבות דבר שיש בו סכנה? תלמוד לומר והחזיקה, מכל מקום. אם כן למה נאמר מבושיו? מה מבושיו מיוחד שיש בו סכנת נפשות והרי הוא בוקצתה את כפה, אף כל דבר שיש בו סכנת נפשות הרי הוא בוקצתה את כפה. וקצתה את כפה: מלמד שאתה חייב להצילה בכפה. מנין אם אין אתה יכול להציל אותה בכפה הצילה בנפשה? תלמוד לומר לא תחוס עינך.⁴⁴

אולם, מוצאים אנו כי חז"ל דרשו את הפסוקים הללו גם לדין אחר והוא שהחובל בחברו חייב עליו משום בושת. וגם הוא מובא שם בספרי:

41 בטקסט על יד הערה 13 לעיל.

42 רוצח ושמירת נפש, א, ז-ח. וכן הוא הנוסח במהדורת פרנקל על פי כתבי היד. ועיין עוד בספר המצוות, עשה רמו, ולא תעשה רצג.

43 דברים, כה, יא-יב.

44 ספרי, כי תצא, רצב-רצג (מהדורת פינקלשטיין, 311-312).

רבי יהודה אומר: נאמר כאן "לא תחם עינך" ונאמר להלן⁴⁵ "לא תחם עינך", מה לא תחם עינך האמור להלן ממון אף לא תחם עינך האמור כאן ממון.⁴⁶

אין לומר כי שתי הדרשות חולקות זו על זו שהרי הרמב"ם מביא במשנה תורה אף הלימוד של בושת:

ומנין שהוא חייב בבושת בפני עצמה שהרי נאמר "ושלחה ידה והחזיקה במבושיו וקצותה את כפה" בכלל דין זה קנס המבייש.⁴⁷

זאת ועוד: הרמב"ם בהקדמה שלו לפירוש המשניות כותב: "ולא מצאנו מחלוקת בפירוש אמרו יתעלה וקצותה את כפה שהוא דמים, באשר פירוש זה הוא אחד מהפירושים המקובלים ממשנה"⁴⁸. היוצא לנו מדברי הרמב"ם, כי לדעתו הן דינו של רודף והן דינו של בושת יש ללמוד מאותם הפסוקים.

אם גישת הרמב"ם נכונה, נראה לנו כי התעמקות בסוגיית חיוב דמי בושת יכולה להשליך אור על סוגייתנו של רודף. בקשר לדין זה של בושת, אותו ספרי מרחיב את הדיבור ודורש עוד:

להציל את אישה: רבי אומר: לפי שמצינו שיש מוסיקים בתורה שנעשה בהם שאין מתכוין כמתכוין יכול אף כאן? תלמוד לומר "והחזיקה במבושיו", מגיד שאינו חייב על הבשת עד שיתכוין.⁴⁹

הרי מוכח מכאן שבכדי להתחייב על הבושת דרושה כוונה. אולם כוונה למה? על כך מוסיפה הגמרא⁵⁰:

תניא: ממשמע שנאמר "ושלחה ידה" אינו יודע שהחזיקה, מה ת"ל "והחזיקה"? לומר לך כיון שנתכוין להזיק אע"פ שלא נתכוין לבייש.⁵¹

מהצירוף של דרשות תנאים אלו אנו לומדים כי אין חיוב בושת אלא אם כן יש כוונה. אולם אין צורך דווקא בכוונה לבייש; מספיקה הכוונה להזיק.

45 דברים, יט, כא: "ולא תחוס עינך, נפש בנפש עין בעין, שן בשן, יד ביד, רגל ברגל".

46 לעיל הערה 42, פיסקא רצג (מהדורת פינקלשטיין, 312). וכן מובא בקיצור בבבא קמא, כח, א.

47 חובל ומזיק, א, ט. וכן היא הגירסא הנכונה. עיין במהדורת פרנקל.

48 ד"ה "וכאשר" (מהדורת קאפח, עברית בלבד, ט).

49 לעיל הערה 42, פיסקא רצב (מהדורת פינקלשטיין, 311). וכן מובא בקיצור בבבא קמא, כז, א.

50 ואמנם כן היא גירסת הגר"א לספרי, שם.

51 בבא קמא, כז, א.

בבואו ליישם כללים אלו, האמורא רבה הורה כי מי שנפל מראש הגג אף ברוח מצויה והזיק ובייש, חייב על הנזק אולם פטור על הבושת. הפטור מדמי הבושת נובע מכך שחייבם דורש כוונה, ואילו כאן המזיק היה שוגג (אם כי קרוב למזיד⁵²). ברם, אם בשעת נופלו, נתהפך בכדי להציל את עצמו⁵³ חייב הוא אף על הבושת⁵⁴. ההיגיון העומד מאחורי הוראת רבה ברורה למדי, וכפי שמסביר המאירי:

...אפילו לא כיון אלא להצלת עצמו, הוא ידע שבאותה הצלה הוא מוזק ומבייש, הרי זה מכון גמור וחייב אף על הבושת.⁵⁵

אמנם התנאים דרשו כוונה להזיק (אך לא כוונה לבייש) בכדי להתחייב בבושת. אולם, אומר רבה, מי שעושה פעולה רצונית ויודע כי מעשיו יזיקו, דינו כמי שמתכוון להזיק וחייב בבושת⁵⁶.

מכל האמור, יוצא לנו שלשה כללים בקשר לחיוב דמי בושת:

- א. המזיק אינו צריך דווקא כוונה מיוחדת לבייש בכדי שנחייב אותו בדמי בושת.
- ב. המזיק בשוגג - וכ"ש באונס - בלי כוונה כלל, פטור מדמי בושת.
- ג. אדם יהיה חייב בדמי בושת במקרה שהוא עושה פעולה רצונית כאשר מודע לו שמעשיו יזיקו את חברו ושעלולה לנבוע מכך בושה.

אם זאת היא ההלכה בנוגע לחיובי בושת, כפי שהבינו חז"ל מדברי התורה, מוכרח להיות שזוהי אף ההלכה - עם השינויים המחויבים - בנוגע לחיובי רודף. שהרי גם בושת וגם רודף נלמדים מאותם הפסוקים. ואם כן היא הבנת המקרא בקשר לבושת, מוכרח שהוא הדין בקשר לרודף. ואמנם, כך עולה מעצם סדר ההלכות בספרי, שבאותן הפסקאות מובאים גם דיני בושת וגם דיני רודף גם יחד⁵⁷. וכבר העירו כמה מהמפרשים

52 רש"י, שם, ד"ה "ונתקיע".

53 כן פירש רש"י, המאירי והנימוקי יוסף על אתר, וכן כתב המגיד משנה, חובל ומזיק, א, יב; הטור, חו"מ, תכא, יג; באר הגולה, חו"מ, תכא, יא, אות א. אולם המהרש"ל, ים של שלמה, בבא קמא, פ"ב, סי' לט, והגר"א, חו"מ, תכא, ב, אות ב, חולקים וסוברים שצריכים כוונה דווקא. ברם, כבר רבו הדעות נגדם וכפי שמודה המהרש"ל עצמו: "ולא ראיתי שום אחד מהגאונים שפירש בעניין אחר".

54 בבא קמא, כז, א. וכן נפסקה ההלכה בשו"ע, חו"מ, תכא, יא.

55 בבא קמא, שם (מהדורת שלזינגר, 81). מובא גם בשיטה מקובצת, שם.

56 ועיין גם בנימוקי יוסף, בבא קמא, פ"ב, סי' מט, הכותב: "ואע"פ שלא נתכוין לשום בשת, כיוון שידוע שהיה ניזוק חברו בזה, כמי שנתכוין להזיק דמי כהוא דשבת (שבת, עה; קג וכו"מ), דמודה ר"ש בפסיק רישיה ודלא ימות". וראה לעיל הערה 31, ובטקסט על ידה.

57 לעיל הערה 44.

כי לכאורה יש סתירה פנימית בספרי⁵⁸. אולם, לפי דברינו אתי שפיר, שכל הנאמר בספרי בקשר לדרישת הכוונה וצורתה לחיוב דמי בושת חל במידה זהה על דין רודף⁵⁹. היוצא לנו מהספרי שהן לבושת והן לרודף דרושה כוונה, והעושה מעשיו בשוגג פטור מכל חיוב. אולם מצד שני, אין צורך לכוונה דווקא לבושת או להמית, מספקת היא הכוונה לנזק או לסכנה שמהם עלול לבוא הבושת או המוות. מעניין הוא שגם בסוגיית בושת⁶⁰ וגם בסוגיית רודף⁶¹ רבה הוא זה אשר מלמדנו כי הפועל ביודעין דינו כפועל בכוונה. כתוצאה מהשוואה זו, גם אדם המזיק או המסכן ביודעין - ואף שלא במכוון - חייב בין בחיובי בושת ובין בחיובי רודף. המסקנה הזאת ביחס לדין רודף - שאין אנו מצריכים דווקא כוונה ספציפית לרציחה אלא מספיקה פיזיות, דהיינו הגרמא המודעת של סיכון לחיי אחרים - אי אפשר היה ללמוד מפרשת הנערה המאורסה. כאמור לעיל⁶², פרשה זו מדברת דווקא על כוונה מיוחדת לביצוע העברה. משום כך נקט הרמב"ם במקור אחר לדין רודף והוא הפסוק של "וקצותה את כפה לא תחס עיניך"⁶³. ובהתאם לכך דייק הרמב"ם בניסוחו וכתב: "ענין הכתוב שכל החושב להכות חברו הכייה הממיתה אותו מצילין את הנרדף..." וכפי שהסברנוהו⁶⁴.

- 58 הרב דוד צבי הופמן, מדרש תנאים על ספר דברים, פרשת כי תצא כה, יב, הערה ד-ה; אליעזר אריה פינקלשטיין, ספרי, מהדורא שנית, פסקא רצב, שורה 12, בהערה.
- 59 לפי זה אף מובן איך הרמב"ם, בעקבות הספרי, יכול ללמד גם דין בושת וגם דין רודף מאותם הפסוקים. עיין לעיל בטקסט על יד הערות 42-48. הלא האישה בשעה ששלחה את ידה והחזיקה במבושיו ידעה וחתה שמעשה הנזק שלה יסכן או יבייש. ואמנם, דווקא מטעם זה לקחה התורה את הדוגמא של מבושיו שהוא דבר שיש בו גם סכנה וגם בושה. עיין בדברי רד"ן הופמן, שם. ועל שניהם אומרת התורה: "וקצותה את כפה אל תחס עיניך" (וזאת למרות שהאישה לא התכוונה אלא להציל את בעלה על ידי הנזק, אבל לא להמית או לבייש). ואם כן, הבינו חז"ל שעל הסכנה מותר לקצות את כפה ממש, וגם להמיתה אם אי אפשר להציל באחד מאבריה, ואילו אם אין כאן סכנה (או שיכול להציל באחד מאבריה שאין צורך להמיתה) אלא רק בושה, אז מקצבים שיעור ממון למעשה כפה. ראה: הכתב והקבלה, דברים, כה, יא; הרב שמשון רפאל הירש, דברים, כא, יא; אבן האזל, רוצח ושמירת נפש, א, ז; וכן נראה מדברי רבנו מיוחס, דברים, כה, יב. ועיין עוד: רבנו דוד פארדו, בפירושו על ספרי דבי רב, פסקא רצג.
- 60 ראה בטקסט על יד הערות 22-25 לעיל.
- 61 ראה בטקסט על יד הערות 52-56 לעיל.
- 62 בטקסט על יד הערה 13 לעיל.
- 63 ועיין במרכבת המשנה, רוצח ושמירת נפש, א, ז.
- 64 ואילו למה יש צורך גם לדרשת הגמרא מנערה המאורסה וגם לדרשת הספרי מ"וקצותה את כפה", עיין: תולדות אדם על הספרי, פסקא רצג. ועיין עוד: ספר המצוות לרמב"ם, לא תעשה רצג.

ולכאורה בתור הסכמה⁶⁵ לדברי הרמב"ם ציין הראב"ד: "אמר אברהם בספרי קא דריש לה הכי"⁶⁶. פירוש הדברים: בא הראב"ד לסייע את דברי הרמב"ם, על ידי זה שהוא, הראב"ד, מראה לנו את מקור דברי הרמב"ם, על אף שהרמב"ם עצמו לא ציין לו בחיבורו הגדול⁶⁷. וכמובן, הסכמה זו תואמת את פירושו של הראב"ד לסוגיית החמור והספינה וכפי שכבר הארכנו לעיל⁶⁸.

ד. אנשי יהודה ושמשון

רבה חידש לנו כי המסכן ביודעין דינו כמסכן בכוונה, ולכאורה סברה דנפשיה היא. אולם, נראה לנו כי ניתן להביא סימוכין ותקדים לדבריו משיחה בין אנשי יהודה ושמשון.

כמסופר בספר שופטים⁶⁹, שמשון שרף את השדות והכרמים של הפלשתים כנקמה על כך שאבי אשת שמשון מסר אותה לאיש אחר. כתוצאה מכך, חיל הפלשתים עלו על יהודה ודרשו את שמשון להמיתו. כשבאו בני יהודה לשמשון אמרו לו:

הלא ידעת כי משלים בנו פלשתים ומה זאת עשית לנו? ויאמר להם: כאשר עשו לי כן עשיתי להם.⁷⁰

נדמה לנו כי ההבנה הנכונה לדו שיח זה היא על פי פירושו של המלבי"ם:

ומתחלה אמרו הלא ידעת כי מושלים בנו פלשתים ומה זאת עשית וא"כ אתה רודף את הכלל. והשיב, אני לא חשבתי שייגיע לכם נזק כי כאשר עשו לי כן עשיתי להם והוא דברים שביני לבנים בלתי נוגעים את הכלל.⁷¹

65 מגדל עוז, רוצח ושמירת נפש, א, ז. וכן משמע מהכסף משנה, שם. ועיין גם בלשונות רש"י והרמב"ן והרא"ם על פרשת כי תצא (מהרב החב"ב), בסוף כנסת הגדולה, י"ד (דף קנב, א). אולם, ראה דבריו בדינא דחיי, סוף עשה עז. וכן ראה בין השאר: ספר שמות בארץ (למהר"ם אבן חביב), דף יח, ב (בסוף); יד מלאכי, כללי הרמב"ם, אות ט; מעשה רקח, רוצח, שם, אות ו; שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, ח"מ, נט; סדרי טהרות, אהלות, קכד, ב, ד"ה "וקצותה"; הרב דוד פארדו בספרי דבי רב, פסקא רצג, ושוב בחסדי דוד, סנהדרין, יא, ד"ה "הרודף"; מרכבת המשנה, רוצח, שם; פרי מגדים, י"ד, קי, שפתי דעת, יד; ר' חסדאי פרחייא, שו"ת תורת חסד, רח; הרב ירוחם פישל פערלא, פירוש לספר המצוות לרס"ג, ח"ג, פרשה לג (דף קעג, ג); אבן האזל, רוצח, שם, הסוברים כי אמנם הראב"ד משיג על הרמב"ם עבור זה שהזניח את דרשת הגמרא ונקט את דרשת הספרי. ועיין עוד: סמ"ג, לאווין קסה.

66 רוצח ושמירת נפש, א, ז.

67 אם כי הוא כן ציין לו בספר המצוות, עשה רמו, ולא תעשה רצג.

68 בטקסט על יד הערות 23-25 לעיל.

69 פרקים יד-טו.

70 שופטים, יט, יא.

אם נתרגם את השיח לקטגוריות של המחשבה הפלילית שבהן עסקנו בפרק הקודם, הוויכוח ברור למדי. בני יהודה טענו כלפי שמשון שהוא רודף כיוון שעשה את מעשיו בפזיזות: "הלא ידעת כי מושלים בנו פלשתים", ואם כן, מודע היית לכך שמעשיך עלולים להביא לאיבוד נפש. ועל אף זאת עשית מה שעשית ולא חששת לסכנה לעם. משום כך, רודף אתה ומותר לנו למוסרך לפלשתים.

לעומת זאת, שמשון הגן על עצמו וטען שהוא אינו רודף: "כאשר עשו לי כן עשיתי להם", ולא עלה בדעתי כלל וכלל שמא יגיע לבני יהודה כל נזק או סכנת נפשות. לכן שוגג אני ולא פזיז. לא סיכנתי את העם ביודעין ואם כן אינני רודף⁷².

מהוויכוח הזה ניתן ללמוד שני דברים: ראשית, שהשוגג אינו רודף; ושנית, שאף העושה מעשה עם המודעות שמעשיו עלולים להביא לידי איבוד נפש אחרת, דינו כרודף.

המעניין הוא כי דווקא רבידים אלו הם אשר שימשו כיסוד הכרעתו של רבה במשפט החמור בספינה⁷³.

ה. הרודף אחר הערווה

עד כה עסקנו בעיקר בבעיית הרודף אחר חברו להרגו ובזה הגענו לידי המסקנה שהמחשבה הפלילית הדרושה ממנו בכדי להרגו היא פזיזות, דהיינו המסכן ביודעין. באשר לרודף אחר הזכר ואחר הנערה המאורסה - והוא הדין שאר עריות⁷⁴ - הנחנו כי המצב הנפשי החייב ללוות את מעשה הרדיפה הוא זה של כוונה מיוחדת לביצוע העברה עצמה, "לפי שאין קישוי אלא לדעת"⁷⁵.

אולם, נראה לנו כי שמא יש לניתוח שלנו בקשר לרודף אחר חברו להרגו השלכה אף על דינו של הרודף אחר הערווה. ניקח לדוגמא אדם הרודף אחר אישה נשואה לאונסה בחשבו שהיא אינה ערווה כי אם פנויה, האם ניתן להצילה בנפשו?

יש לכאורה שתי דרכים לטפל בבעיה זו. דרך אחת היא לומר שההלכה דורשת כוונה מסוימת בקשר לעצם עשיית המעשה ותוצאותיו - כאן הביאה. אולם, בדבר קיום מערכת שאר הנסיבות הרלבנטיות הנחוצות להפעלת דין רודף - בנידוננו מעמד

71 ש.ם.

72 ראה: מגדל עוז, לעיל הערה 38; טורי אבן, יסודי התורה, ה, ל; אור שמח, יסודי התורה, שם; שר"ת מגיא ההריגה, ב; ספר קול צופיך (לגר"י גרשוני), ר-א.

73 ראה בטקסט על יד הערות 26-27 לעיל.

74 סנהדרין, עג, א.

75 ראה בטקסט על יד הערות 7-7* לעיל.

האישה כערווה - לא דרושה כוונה כלל וכלל. קיום הנסיבות הללו הוא שאלה אובייקטיבית שאינו דורש המודעות הסובייקטיבית של הרודף.

דרך שניה היא לומר כי גם בקשר לקיומה של מערכת שאר הנסיבות הרלבנטיות דרושה מחשבה פלילית סובייקטיבית. אולם, בדומה לרודף אחר חברו להרגו אף הרודף אחר הערווה דורש פזיזות. ומכיוון שצפוי לו לרודף שהנערה שהוא עומד לאונסה עלולה להיות נערה מאורסה או כל ערווה אחרת אזי הוא פזיז וניתן להצילו בנפשו. אם נלך בדרך השניה נצטרך לומר כי היקש הגמרא בין רוצח ונערה מאורסה⁷⁶ הוא אשר מגלה לנו כי אף הרודף אחר העריות - בדומה לרודף אחר חברו להרגו - דורש רק פזיזות. שהרי כלל הוא בידינו: "אין היקש למחצה"⁷⁷. וזאת על אף שמפשוט פרשת הנערה המאורסה נראה כי אמנם דרושה כוונה מיוחדת.

הבדל בין שתי הגישות הנ"ל יכול לבוא לידי ביטוי במקרה שהרודף לאחר אישה לאונסה מכיר את הנרדפת ומאמין בכנות מלאה כי היא פנויה על אף שלאמיתו של דבר היא ערווה. למשל, איש הסבור כי הנרדפת שברצונו לאונסה היא גרושה. ואמנם, יש לה גרושין אזרחיים. ברם, אין לה גט פיטורין בדת משה וישראל - עובדה אשר אינה ידועה לרודף. כמובן, מבחינה הלכתית האישה הזאת היא אשת איש גמורה. המותר לאישה - או לכל אדם אחר - להציל את עצמה על ידי הריגת הרודף?

לפי הדרך הראשונה, טעותו הכנה והסבירה של הרודף בנידונו אינה מעלה ואינה מורידה. סוף סוף, עצם הרדיפה לאונסה מכוונת. השגגה מתייחסת אך ורק לקיומן של שאר הנסיבות הרלבנטיות הנחוצות להפעלת דין רודף - הערווה שבה. אזי מותר להצילה בנפשו של הרודף. אולם, לפי הדרך השניה, כיוון שהרודף אמנם שוגג ודרושה פזיזות אף לשאר האלמנטים של העברה, אסור לה או לכל אדם אחר להרגו, וצריך עיון לדינא.

מן הראוי לציין שלכו"ע אף הרודף לאנוס אישה או זכר כשיש ברדיפה זו סכנת נפשות, נכלל בקטגוריה הראשונה של המשנה "הרודף אחר חברו להרגו". הדין המיוחד של הרודף אחר הערווה הוא שמותר להרוג את הרודף גם כשאינו ברדיפתו שום סכנה נפשית⁷⁷.

76 ראה בטקסט על יד הערות 9-12 לעיל.

77 כריתות, כב, ב. וע"ע באנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ערך "הקש", אות ה, תקסח-תקסט.

*77 ש"ת הרדב"ז, ח"ה, לשונות הרמב"ם, סי' אלף תקפב (ריח); ש"ת מהר"ל דיסקין, קונטרס אחרון, אות לד.

ו. קטן הרודף

כבר הסברנו במאמרנו הקודם⁷⁸ את בסיס ההלכה ש"קטן הרודף ניתן להצילו בנפשו"⁷⁹. לפי הניתוח שלנו שם, על אף שקטן אינו בר עונשין, עדיין הוא בר עברה. במילים אחרות, אף על פי שבית הדין אינו מעניש קטן עבור מעשיו, עדיין עברה נעשתה אשר עבורה הקטן אחראי⁸⁰. עברה זו היא אשר מכריעה את הכף לטובת הנרדף כך שניתן לדחות את נפשו של הקטן הרודף בפני נפשו של הנרדף⁸¹.

לאור הדיון שלנו במאמרנו זה, אפשר אולי להבין הלכה זו של קטן הרודף על ממד נוסף. מו"ר הגר"ד הלוי סולובייצ'יק שליט"א (זצ"ל) מסביר בשם סבו הגר"ח הלוי זצ"ל שמעשה עברה של קטן הוא חטא משום דיש לקטן קדושת ישראל גמורה כמו שיש לגדול, וקדושת ישראל היא אשר מחייבת במצוות. אולם, מצד שני, על פי דין הקטן מופקע מדעת. ואם כן, אף אם קטן עושה מעשה במזיד, כיוון שעל פי דין הוא אינו בר דעת, אזי מבחינה משפטית אין זה עברה במזיד⁸². יוצא, אפוא, ממילא שקטן אינו בר עונשין⁸⁴.

מדברי הגר"ח מוכח שהטעם שקטן אינו בר עונשין הוא מכיוון שמבחינה משפטית אין לו דין מזיד⁸⁵. אולם, הוכחנו בפרקים הקודמים שרודף אינו צריך לרצוח או לסכן במזיד. די הוא שהרודף מסכן ביודעין ואז ניתן להצילו בנפשו. יש, אפוא, מקום לטענה שאף על פי שקטן אינו בר עונשין - קרי מזיד - עדיין רודף הוא - קרי מסכן ביודעין. ואמנם, נראה לנו שזוהי כוונת הרב איסר זלמן מלצר בכתבו אף הוא בשם הגר"ח:

78 פרימר, לעיל הערה 1, בעמ' 334-336 [עמ' 187-189 בספר זה].

79 סנהדרין, עב, ב.

80 בנוסף לאסמכתאות שהבאנו במאמרנו, לעיל הערה 1, בעמ' 34, הערה 50, יש להוסיף: שר"ת חבלים בנעימים, ח"א, סוגיא מא, סוף ד"ה "ולכאורה"; מקור חסד (להגר"ר מרגליות) על ספר החסידים, תרצב, אות א, והמקורות המצוינים שם; שר"ת צפנת פענח (ורשה - ניו יורק), קלג-קלד; מבית מדרשו של הרב (שיעורי מו"ר הגר"ד הלוי סולובייצ'יק שליט"א (זצ"ל)) בשם הגר"ח הלוי, עמ' קסב; מועדים וזמנים, ח"ח, ליקוטי הערות, ח"ב, קעז; שר"ת משנה הלכות, ח"ח, סא והמקורות המובאים שם.

81 בנוסף לדברי הרב שלמה הכהן מווילנא שציטטנו במאמרנו, לעיל הערה 1, בעמ' 335, ראה גם: שר"ת אחיעזר, ח"א, יט, סוף אות א; שארית יוסף (לר"ש הלוי וואהרמאן), ח"א, ד (עמ' שלח-שלט); הרב חיים ישעי' וייס, 'חיובא דרודף', קובץ נהורא (בית מדרש גבוה, לייקוואוד, תש"ם), ח"א, רצט בעמ' שב.

82 לא ברור לחלוטין אם דינו של קטן הרודף חל על קטן הרודף אחר הערוה באותה מידה שהוא חל על קטן הרודף אחר חברו להרגו. ראה על כך מה שכתבנו בספרו של פרופ' אהרן אנקר, הכרח וצורך בדיני עונשין (אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשל"ז) 223-224.

83 ברם, שגגתו ודאי היא מעשה עברה כדמוכח מהרמב"ם, שגגות, ט, ג עיי"ש ומדבעי כפרת קרבן.

84 מבית מדרשו של הרב, עמ' קסב.

85 השווה ניסוחו של הרב שלמה הכהן מווילנא, לעיל הערה 81.

שצריך שבשביל מעשיו יהיה עליו דין מצילין הנרדף בנפשו והוא בגדר חיוב על הרודף, אלא דלא צריך מוד וקטן נמי מצילין בנפשו.⁸⁶ ⁸⁷

ז. התראת הרודף

מזה שקטן הרודף ניתן להצילו בנפשו, מסיקה הגמרא ש"רודף אינו צריך התראה לא שנה גדול ולא שנה קטן"⁸⁸.

על אף זאת, ממסקנת הסוגיה משתמע שאף על פי שמותר להרוג את הרודף ללא התראה⁸⁸, במקום שאפשר להתרות מתרים⁸⁹, וכן פוסק הרמב"ם:

אם הזהירוהו והרי הוא רודף אחריו אע"פ שלא קיבל עליו התראה כיון שעדיין הוא רודף הרי זה נהרג.⁹⁰

יש הסוברים⁹¹ שדרישה זו מתפרשת כחלק מן הדין שאסור להרוג את הרודף כשניתן להציל את הנרדף בדרך קלה יותר - וכגון שיכול להצילו באחד מאבריו⁹². אולם, לאור מה שהוכחנו כי אין להרוג את המסכן את חברו בשוגג, ניתן לומר כי מטרת ההזהרה היא כדי להעיר את העושה לסכנה הכרוכה במעשיו. לאחר התראה זו - ואף ללא כל קבלת ההתראה מצדו - אין המסכן יכול לטעון עוד "שוגג הייתי" (וכפי שעשה שמשון בפני בני יהודה⁹³). הסבר זה מוצא את ביטוי המפורש בחדושי הלכות של המהרש"א⁹⁴.

86 אבן האזל, רוצח ושמירת נפש, א, ט.

87 על פי האמור אפשר לפרש שהסתייגותו של רב חסדא להכרעת רב הונא ש"קטן הרודף ניתן להצילו בנפשו" אינו רק משום שקטן אינו בר עונשין. ראה מאמרנו, לעיל הערה 1, בעמ' 334. אלא, אפשר שרב חסדא הבין כאביו שרודף דורש כוונה מיוחדת אשר לקטן על פי דין אין לו, ראה בטקסט על יד הערות 23-25 לעיל, ולכאורה כן הבין הגר"א בביאורו, חו"מ, שפח, עד, ודו"ק וצ"ע.

88 סנהדרין, עב, ב.

*88 מגיד משנה, חובל ומזיק, ח, י; רמ"א, חו"מ, שפח, י; ב"ח, חו"מ, תכה, ד (השמטות הצנזור); סמ"ע, חו"מ, תכה, א, ס"ק ג. ועיין עוד: ביאור הגר"א, חו"מ, תכה, א, אות ח, ודו"ק.

89 שם.

90 רוצח ושמירת נפש, א, ז.

91 חינוך, מצווה תרא (מהדורת שעוועל, מצווה תרג, עמ' תשכג); צפנת פענח על הרמב"ם, קונטרס השלמה לחלק רביעי, ריש עמ' 47; צפנת פענח על סנהדרין, עב, ב; משמרות כהונה, סנהדרין, שם.

92 ספרי, לעיל הערה 44; סנהדרין, מט, א; נו, א; עד, א. וכן ראה: בבא קמא, כח, א.

93 ראה בטקסט על יד הערה 72 לעיל.

94 סנהדרין, עב, ב. וע"ע: הרב הלפרין, לעיל הערה 27 בעמ' 48. הרב ישראל שציפאנסקי, 'עיונים בדיני רודף אחר חבירו', אור המזרח, כרך כ, חוברת א (סט) (תשל"א), 15 בעמ' 16 כותב: "...שכל תכליתה של ההתראה ברודף היא לברר אם באמת הוא רודף להרוג...". ואנו סבורים יתרה מזו, דהיינו שאף אם ברור לנו כי הוא רודף להרוג, מטרת ההזהרה היא בכדי לברר כי אינו עושה כן משוגג אלא מתוך פיזיות.

ח. הבא במחותרת

אין בידינו לסיים מחקרנו זה מבלי להעיר על אופיה של כוונת הרדיפה של הבא במחותרת. והנה בפרשת משפטים נאמר:

אם במחותרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים.⁹⁵

מפשוטו של מקרא היה מקום לטעון כי אין היתר לכתחילה להרוג את הבא במחותרת, אלא שאם בעל הבית הרג את הגנב בדיעבד פטור. אולם, לא כן הבינו חז"ל. לדעתם, מותר לבעל הבית או כל אדם אחר⁹⁶ להרוג את הבא במחותרת אף לכתחילה:

אמר רבא: מאי טעמא במחותרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר: אי אוילנא קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי קטילנא ליה והתורה אמרה אם בא להורגך השכם להורגו.⁹⁷

המטרה העיקרית של הגנב היא, ללא ספק, ממונו. ברם, מסביר רבא, מותר לקטול את הבא במחותרת אף לכתחילה משום שנחשב הגנב כאילו בא גם על עסקי נפשות. הגנב יודע שבעל הבית יעמוד כנגדו בכדי להציל את ממונו. אזי, הבא במחותרת מכין את עצמו מבחינה נפשית אף להרוג את הבעלים שיתקיפו אותו. היוצא, אפוא, שדין הבא במחותרת כרודף⁹⁸, והבא להורגך השכם להורגו.

ואולם, הדברים עדיין צריכים ביאור. הלא בשעה שהגנב נכנס לבית אין הוא מתכוון להרוג, שעל עסקי ממונו הוא בא. ואם הבעלים אמנם אינם עומדים נגדו, הגנב לא יהרוג⁹⁹. זאת ועוד: אין הכניסה כשלעצמה מסכנת את חיי בעל הבית. ואם כן, אף אם נאמר שהגנב לאחר מכן - דהיינו בשעה שהגנב ממש עומד להרוג את הבעל המתנגד - הופך להיות רודף, מדוע בשעת כניסתו לבית מותר להרוגו¹⁰⁰?

יש המפרשים כי עקב החזקה שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו מודע הגנב לעובדה שכניסתו לבית תתחיל שרשרת של אירועים אשר עלולים להביא לידי מותו של בעל הבית. במילים אחרות, עצם הכניסה לבית על ידי הגנב הוי מעשה פזיז. הסתכנות זאת ביודעין של חיי בעל הבית היא אשר הופכת את הבא במחותרת לרודף

95 שמות, כב, א.

96 סנהדרין, עב, ב.

97 סנהדרין, עב, א.

98 ראה: סנהדרין, עב, ב: "...קמ"ל דרודף הוא".

99 תפארת ישראל, לעיל הערה 29.

100 ראה: פירושי היד רמ"ה וחידושי הר"ן לסוגיה בסנהדרין, עב, א.

אף בעצם כניסתו לבית¹⁰¹.

אם זוהי אמנם ההבנה הנכונה של סוגיית הבא במחותרת, אפשר שהיא אשר שימשה למקורו של דעת רבה שהמסכן בידועין דינו כמסכן בכוונה והוי רודף^{102 103}. אולם, נראה לנו כי הסבר זה מתעלם מהעבודה החשובה כי הבא במחותרת אינו רק חוזה שמותו של בעל הבית עלול לנבוע מכניסתו, אלא הגנב הוא זה אשר מוכן לעשות את מעשה ההריגה.

אנו מעדיפים, אפוא, את פירושם של אותם הראשונים הסוברים שהבא במחותרת נחשב לרודף כיוון שיש בדעתו הכוונה לרצוח את בעל הבית. אולם, כוונת רציחה זו היא מותנית בהתנהגותו של בעל הבית: אם בעל הבית לא יעמוד נגדו אז הגנב לא יהרוג את בעל הבית; ברם, אם בעל הבית ינסה למנוע את הגנב, אז הגנב ירצחו. חידוש התורה בהלכת בא במחותרת הוא ללמדנו כי כוונה על תנאי דינה ככוונה מלאה. וכמו שהמתכוון לרצוח דינו רודף כן המתכוון על תנאי לרצוח, ובשניהם מצילין אותם בנפשם¹⁰⁴.

כמובן, אם הגישה השניה היא הניתוח הנכון של כוונת הבא במחותרת, אין בין זה ובין הכרעתו של רבה ולא כלום. נצטרך לומר אז, או שלרבה היה מקור או קבלה אשר אינה ידועה לנו, או שפסק כן על יסוד סברה דנפשיה. ועוד חזון למועד.

101 תפארת ישראל, לעיל הערה 29.

102 ראה בטקסט על יד הערות 24-25 לעיל, הערות 60-61 לעיל והערה 69 לעיל.

103 כן דעת הרב שציפאנסקי, לעיל הערה 94, בעמ' 22.

104 רש"י, שמות, כב, א; פירוש המשניות, סנהדרין, ח, ו; רמב"ם, גניבה, ט, ט; יד רמ"ה, סנהדרין, עב, א; חידושי הר"ן, סנהדרין, שם. ודייק, כי יש הבדלים דקים בין הניסוחים השונים. וראה על כך: שערי טהר (לרב עזריאל חזקיהו חיים שמואל אלעזר וואלק), ח"ו, מ.